

20. Duurzaamheid van onderop: collectieve betrokkenheid als basis voor maatschappelijke transities

Tine de Moor en Lukas Held

Intro

In dit essay onderzoeken we rollen en kansen van burgercollectieven voor maatschappelijke transities, waaronder de klimaattransitie. De afgelopen jaren kregen burgercollectieven onder de noemer *commons* veel aandacht, omdat zij mogelijkheden bieden om de samenleving anders dan via markt of overheid te organiseren en te voorzien in noodzakelijke voorzieningen. De term *commons* werd daarbij echter vaak op uiteenlopende vormen van gemeenschappelijkheid geplakt, ook wanneer er geen sprake was van een duidelijke organisatievorm of van collectief ingerichte governance. In sommige gevallen werd het begrip zelfs gebruikt voor situaties waarin hulpbronnen feitelijk als open access werden benaderd, zonder afgebakende gebruikersgroep of gezamenlijke regels.

Het klimaat is géén common in institutionele zin. Een common – in de betekenis die Elinor Ostrom eraan geeft – is een concrete gedeelde hulpbron met een afgebakende gebruikersgroep die gezamenlijk regels opstelt voor beheer, monitoring en gebruik (Ostrom, 1990). Het klimaat voldoet daar niet aan: het is geen direct bestuurbare hulpbron met een duidelijk omschreven gemeenschap van gebruikers, maar een systeemuitkomst van talloze individuele en collectieve handelingen wereldwijd.

Wat wél mogelijk is, is dat burgercollectieven gemeenschappelijke governance organiseren rond specifieke hulpbronnen of infrastructuren, zoals energievoorziening, landgebruik, mobiliteit

of huisvesting. Deze concrete organisatievormen kunnen bijdragen aan klimaatmitigatie en duurzaamheidstransities. Zij besturen echter niet 'het klimaat' als zodanig, maar richten zich op afgebakende domeinen waarvan de geaggregeerde effecten invloed hebben op klimaatuitkomsten.

Historische burgercollectieven bieden nieuwe perspectieven

Willen we de oorspronkelijke commons begrijpen, dan moeten we terug in de tijd, naar middeleeuwse en vroegmoderne vormen van collectief landgebruik in Engeland. Ook in de Lage Landen kenden we vergelijkbare instituties, onder meer in de vorm van meenten en markegenootschappen. Dit waren lokaal verankerde gemeenschappen waarin rechthebbenden gezamenlijk natuurlijke hulpbronnen beheerden en gebruikten volgens afgesproken regels. Juist deze historische vormen van burgercollectieven – een term die minder verwarring oproept dan commons – laten zien dat collectief beheer van natuurlijke rijkdommen niet noodzakelijk tot uitputting hoeft te leiden.

In tegenstelling tot het klassieke beeld van de 'tragedy of the commons' (Hardin, 1968) waren deze gemeenschappen zich scherp bewust van de kwetsbaarheid van hun hulpbronnen. Land, water, visbestanden, turf en hout vormden de basis van hun bestaan, en duurzaam beheer was een voorwaarde voor collectieve overleving. Het beheer van commons was daarom niet vrijblijvend. Gemeenschappen ontwikkelden gedetailleerde regels voor toegang en gebruik, gebaseerd op wederkerigheid en onderlinge afhankelijkheid. Sociale controle speelde daarbij een centrale rol: men kende elkaar, observeerde elkaars gedrag en sprak elkaar aan op overtredingen.

Opvallend is vooral de manier waarop sanctionering werd ingezet. Sancties waren doorgaans proportioneel, oplopend en ingebed in de gemeenschap zelf. Ze waren niet primair bedoeld om te straffen, maar om normconform gedrag te herstellen en

de collectieve balans te bewaken (Van Weeren & De Moor, 2014). Sancties waren niet willekeurig of allesomvattend, maar selectief gericht op die gedragingen die het voortbestaan van de commons op de lange termijn bedreigden. Zo werd overmatig gebruik van uitputbare hulpbronnen streng beboet. Leden van de mark Exel (Gelderland), die een te grote oppervlakte afgroeven, werden bestraft met een geldboete plus inbeslagname van de teveel gestoken turf, zodat overtreding echt niet loonde (De Moor 2020).

Daar waar de schade beperkter was, zette men geen sancties in als dreigement, maar vertrouwde men sterk op het individuele verantwoordelijkheidsgevoel van de burgers. Om die reden werd afwezigheid bij de gemeenschappelijke vergaderingen ook bestraft met een geldsom (De Moor 2020): wie als rechthebbende niet bij een vergadering aanwezig was, miste essentiële informatie om de toestand van het gemeenschappelijke goed te begrijpen, en kon ook moeilijker de noodzaak van ingrijpende maatregelen internaliseren. Veranderingen werden besproken tijdens vergaderingen, zodat ze individueel werden geïnternaliseerd, maar vooral ook collectief beleefd en gelegitimeerd. Tegelijkertijd leidden ze tot de vorming van sociaal kapitaal, ook in de hedendaagse commons een belangrijke factor om in moeilijke tijden moeilijke beslissingen te nemen (Bunders & De Moor, 2023). Betrokkenheid bij besluitvorming maakte integraal deel uit van dit internaliseringsproces: wie begrijpt welk gedrag het gemeenschappelijke goed ondermijnt, zal vermoedelijk tweemaal nadenken alvorens te ‘freeriden’.

Sancties op afwezigheid hadden een diepere betekenis: het dwong tot participatie, opdat iedereen begreep waarom bepaald gedrag schadelijk was en vermeden moest worden. Herhaling was daarbij van groot belang: in de meent Bakel (Noord-Brabant) was het de gewoonte om de reglementen jaarlijks hardop voor te lezen, zodat iedereen ze – letterlijk – goed in de oren knoopte (De Moor 2020). Wie afwezig bleef, liep niet alleen informatie mis, maar onttrok zich aan gezamenlijke ‘normvorming’. Sancties op uitputbare bronnen weerspiegelden de ernst van het vergrijp en zetten aan tot verantwoordelijk gedrag.

Tegelijkertijd werd bij andere – lichtere – vormen van freeriding vaak juist geen sanctie geformuleerd, maar werd teruggevallen op sociale controle en roterende monitoring: op sommige commons kreeg iedereen om beurten de rol van ‘monitor’ of opzichter toegemeten, zodat iedereen wel eens verantwoordelijkheid kreeg om anderen op de vingers te tikken. In sommige gevallen werden zelfs regels opgenomen waarbij degene die een inbreuk vaststelde en deze niet meldde, ook beboet kon worden. Volgens de regels van 1662 verbeurden de opzichters van de mark Exel een halve ton bier als ze overtredingen door de vingers zagen. In 1695 werd de regel verder aangescherpt: vanaf dat moment draaiden de opzichters zelf op voor de schade als misstanden door hun nalatigheid voortduurden (De Moor, 2020).

Deze goed doordachte wijze van omgaan met het bedenken en opleggen van sancties, met het medeverantwoordelijk maken van alle rechthebbenden voor hun gemeenschappelijke goed, had ook zijn effect. Uit een studie naar Nederlandse commons uit de vroegmoderne tijd bleek dat die organisaties die het langste overleefden, ook het minst geïnvesteerd hadden in sancties bedenken bij regels (Forsman et al., 2021). Heel wat regels bestonden enkel uit een voorschrift, maar men gebruikte andere middelen dan sancties om ervoor te zorgen dat de regels ook nageleefd werden. Met een sanctie opleggen – met ook alle sociale en financiële gevolgen voor de gesanctioneerden – was men voorzichtig.

Deze historische voorbeelden tonen dat commons geen romantisch fenomeen waren, maar juist sterk geïnstitutionaliseerde vormen van collectieve zelforganisatie, waarin rechten en plichten nauwkeurig waren vastgelegd en gehandhaafd. Ze illustreren ook een fundamenteel inzicht dat ook vandaag relevant is, maar zelden expliciet wordt gemaakt: duurzaamheid ontstaat niet uitsluitend door externe controle of individuele prikkels, maar door de collectieve internalisering van waarden en verantwoordelijkheden binnen een structuur waarin gelijkwaardigen elkaar aanspreken. In zekere mate betekent dit ook toezicht op elkaar houden – sociale controle uitoefenen zonder evenwel in

Big Brother scenario's te verzanden – zodat gemeenschappelijke gevolgen van individueel gedrag scherp op het netvlies staan.

De historische voorbeelden nodigen uit tot reflectie op het hedendaagse klimaatbeleid. Het laat zien dat er meer manieren zijn om burgers tot duurzamer gedrag aan te zetten dan via prijsprikkels of top-down opgelegde sancties. Collectieve vormen van zelforganisatie kunnen gedrag sturen vanuit gedeelde verantwoordelijkheid en onderlinge betrokkenheid – en dat kan mogelijk een langduriger effect hebben op dagelijkse consumptiepraktijken. Door zulke vormen van gedragssturing mee te nemen in het klimaatbeleid, vergroten we wellicht de kans op blijvende gedragsverandering.

De vraag is dan wel waar we dergelijke organisaties vandaag in Nederland vinden, en in welke sectoren. Zijn ze al voldoende sterk ontwikkeld om als alternatieve organisatievorm een sterker gevoel van verantwoordelijkheid voor het collectieve goed dat zij beheren op te leveren? En kunnen ze zo in maatschappelijke transities bijdragen aan duurzamere gedragsverandering, in plaats van vooral te vertrouwen op externe prikkels?

Van commons naar burgercollectieven

In de afgelopen twintig jaar is de belangstelling voor de commons onder burgers sterk toegenomen, wat wijst op een bredere zoektocht naar alternatieve vormen van governance en naar nieuwe manieren om goederen en diensten collectief te creëren en te beheren. Het gebrek aan conceptuele scherpte waar we in de inleiding naar verwezen, waarbij het is gaan verwijzen naar vrijwel alles wat gedeeld kan worden, van lokale initiatieven tot mondiale hulpbronnen, heeft niet alleen tot verwarring geleid bij burgers, maar ook tot onduidelijkheid over de institutionele voorwaarden waaronder dergelijke organisatievormen duurzaam kunnen functioneren.

Tegen deze achtergrond introduceerden wij de term burgercollectieven om meer analytische helderheid te bieden.

Burgercollectieven vormen een specifiek en apart organisatietype dat van onderop ontstaat en gericht is op het vervullen van – vaak basale, heel essentiële – behoeften, zoals huisvesting, energie, zorg of voedsel, maar dan met een kwaliteitslabel. Burgers die zich engageren verwachten niet zomaar energie, maar hernieuwbare energie, biologische voeding met een menswaardig bestaan voor de boer, menselijke zorg, en huisvesting die ook een gemeenschap biedt.

Wat die burgercollectieven onderscheidt van markt- of overheidso oplossingen is niet alleen hun expliciete langetermijnoriëntatie, maar vooral hun eigen institutionele logica: zij streven primair naar economische, maatschappelijke en ecologische waarden voor hun leden en hun omgeving, terwijl eventuele opbrengsten doorgaans opnieuw worden geïnvesteerd in de organisatie of de lokale gemeenschap. Niet winstmaximalisatie, maar doelmaximalisatie staat centraal (De Moor, 2013; De Moor et al., 2025).

Juist deze institutionele logica waarbij de langetermijnoriëntatie gedragen wordt door een groep burgers die zich daartoe committeert, maakt burgercollectieven tot potentieel krachtige dragers van duurzame transitie. Als waardengedreven organisaties richten zij hun handelen op langetermijn maatschappelijke impact in plaats van op financieel rendement. Hun sterke lokale inbedding bevordert vertrouwen en gedeelde verantwoordelijkheid, en maakt het mogelijk oplossingen te ontwikkelen die nauw aansluiten bij de noden van de lokale gemeenschap met, desalniettemin, oog voor de bredere maatschappelijke impact die het invullen van die noden kan hebben.

Participatieve besluitvorming vormt daarbij een cruciaal mechanisme. Wanneer burgers actief betrokken zijn bij keuzes rond duurzaamheid en het gebruik van schaarse hulpbronnen, groeit het gevoel van eigenaarschap en worden uitkomsten als legitiem ervaren. Burgercollectieven functioneren daarnaast vaak ook als leeromgevingen waarin praktijkervaring centraal staat: door zelf projecten te realiseren en effecten van hun keuzes te observeren, ontwikkelen deelnemers een dieper inzicht in de

relatie tussen gedrag en maatschappelijke impact. Dit vergroot de kans dat duurzaam gedrag niet situationeel blijft, maar duurzaam wordt geïnternaliseerd.

Ook de sociale context waarin burgercollectieven opereren speelt een belangrijke rol. Sterke onderlinge relaties, wederkerigheid en gedeelde doelen normaliseren duurzame praktijken en versterken hun verspreiding, vaak met uitstraling naar de bredere samenleving. Zo kan collectieve actie fungeren als een *multiplier* van gedragsverandering die verder reikt dan individuele interventies.

Het transformerend vermogen van burgercollectieven hangt echter in belangrijke mate samen met de wijze waarop zij institutioneel worden gepositioneerd. Wanneer overheden collectieven vooral benaderen als instrumenten van participatie, blijft hun potentieel beperkt. Worden zij daarentegen erkend als zelfstandige en gelijkwaardige partners – met een eigen rationaliteit, kennisbasis en organisatievorm – dan ontstaat ruimte voor co-creatie in gelijkwaardigheid en wederzijds respect. In dergelijke samenwerkingen kunnen publieke kaders en middelen worden verbonden met lokaal inzicht, innovatiekracht en maatschappelijke betrokkenheid, wat zowel de effectiviteit als de legitimiteit van transitiebeleid versterkt (De Moor et al., 2025).

Burgercollectieven in Nederland

Zowel in de wetenschappelijke literatuur (Healy, 2015; Igalla et al., 2019; Loorbach et al., 2020) als in onze eigen data vinden we sterke aanwijzingen dat actieve betrokkenheid van burgers – via burgercollectieven – bij besluitvorming over het gebruik van uitputbare hulpbronnen niet alleen leidt tot breed gedragen en contextueel passende lokale oplossingen, maar ook tot duurzamer gedrag. Het is voor een individu makkelijker om te kiezen voor minder energiegebruik wanneer andere leden van de groep dat ook doen. *Peer-pressure* werkt in groepsverband vaak effectiever. Juist de combinatie van democratische participatie, gedeelde

waarden en effectieve co-creatie maakt dergelijke collectieven potentieel tot krachtige motoren van maatschappelijke transitie én tot instrumenten voor het herstel van vertrouwen in de democratie. Gedragsverandering die in deze context tot stand komt, lijkt bovendien dieper te worden geïnternaliseerd dan wanneer zij primair door externe prikkels wordt gestuurd.

De vraag die wij in dit essay, in het licht van het voorgaande, willen stellen, is of zich in Nederland een dergelijk governance-alternatief ontwikkelt en, zo ja, hoe dit er concreet uitziet. De empirische data waarop wij ons baseren, zijn afkomstig uit de eerste Burgercollectieven-monitor, die in december 2025 werd gelanceerd door CollectieveKracht.eu, het platform voor kennisuitwisseling en stakeholderdialoog rond burgercollectieven in Nederland.

Het platform heeft twee doelen: het fenomeen burgercollectieven wetenschappelijk onderzoeken én via een extreme *citizen science*-aanpak actief ondersteunen. Wetenschappers nemen daarbij zelf deel als stakeholder en handelen wederkerig. Leden – van burgercollectieven tot ambtenaren, financiers, netwerkorganisaties en onderzoekers – wisselen kennis en ervaring uit. Burgercollectieven delen praktische inzichten, terwijl labs leren van hun uitdagingen en daarop onderzoek en strategieën afstemmen. Zo profiteren beide kanten. Wederkerigheid vergroot de maatschappelijke impact en legitimiteit van wetenschap. Door praktijkkennis serieus te nemen, kunnen wetenschappers bovendien als onafhankelijke verbinders stakeholderdialogen faciliteren en verschillende perspectieven samenbrengen. Om die stakeholderdialoog goed te kunnen onderbouwen en faciliteren, is *evidence-based* inzicht in de actuele ontwikkeling van burgercollectieven van groot belang. Een eerlijk en genuanceerd beeld van zowel het belang als de uitdagingen van deze beweging is noodzakelijk om het debat op een constructieve manier te voeren. Vanuit die motivatie werd de CollectieveKracht Burgercollectieven-monitor 2025 gelanceerd.

Met zo'n monitor krijgen burgercollectieven die – ondanks hun groeiende betekenis – door hun decentrale en vaak kleinschalige

karakter gemakkelijk buiten beeld blijven in nationaal beleid en analyse, meer zichtbaarheid. De monitor is echter niet louter een inventarisatie-instrument, maar uitgegroeid tot governance-instrument. Door trends en knelpunten zichtbaar te maken, creëert zij een gedeelde kennisbasis waarop de stakeholderdialogoog kan worden gevoerd. Als meerjarig, bottom-up opgebouwd instrument – gevoed door data van de collectieven zelf – biedt zij voor het eerst een breed en longitudinaal overzicht van de Nederlandse burgercollectievenbeweging. Voor dit essay zullen we de resultaten van de eerste editie van de monitor samenvatten en ingaan op de maatschappelijke uitdagingen die zij aanpakken.

De kenmerken van de beweging van burgercollectieven

De data in de monitor zijn afkomstig van 431 burgercollectieven in Nederland die via het kennisplatform CollectieveKracht.eu hebben meegedaan aan de zogenoemde zelfscan – een middel ter zelfreflectie over de passendheid van het ‘label burgercollectief’ en een vereiste om toegang tot het platform te verkrijgen.¹ De volgende tabellen geven een inkijk in de samenstelling van deze populatie aan burgercollectieven.

1 Op basis van 431 collectieven schetsen de data een representatief beeld van de beweging als geheel, maar niet voor elke sector. De vragenlijst werd ingevuld door één vertegenwoordiger per organisatie, waardoor subjectieve antwoorden, bijvoorbeeld over de motieven van leden, sociale cohesie en interne democratie, afhankelijk zijn van de perceptie van één persoon. Daarnaast is mogelijk sprake van een oververtegenwoordiging van actievare, beter georganiseerde of meer gemotiveerde burgercollectieven. Deze monitor richt zich daarom op een brede verkenning van het veld. In de komende jaren kan deze verkenning verder worden verdiept en verfijnd op basis van aanvullende data en inzichten, zodat de ontwikkeling, diversiteit, meervoudige waardecreatie en maatschappelijke impact van burgercollectieven steeds beter kan worden gevolgd en begrepen.

Figuur 1. Voorkomen van burgercollectieven op basis van de Burgercollectieven-monitor Nederland 2025

Tabel 1. Verdeling van burgercollectieven in Nederland over verschillende sectoren

Sector	%
Energie	17,9%
Voedsel, landbouw en natuur	11,4%
Zorg & sociaal welzijn	27,6%
Wonen	15,5%
Multifunctioneel	24,6%
Overig	3%

Tabel 2. Mate van stedelijkheid van de locatie van burgercollectieven

Mate van stedelijkheid locatie burgercollectief	%
Zeer sterk stedelijk	31,2%
Sterk stedelijk	18,4%
Matig stedelijk	10,9%
Weinig stedelijk	12,6%
Niet stedelijk	27%

Tabel 3. Percentage van het aantal deelnemers aan een burgercollectieven

Aantal deelnemers	%
Minder dan 20	7,9%
21-50	17,2%
51-100	13%
101-200	14,6%
Meer dan 200	47,3%

In het volgende deel onderzoeken wij of de theoretische aanname dat burgercollectieven via geïnstitutionaliseerde collectieve actie een effectieve en duurzame bijdrage kunnen leveren aan diepgaande maatschappelijke transitie, daadwerkelijk wordt ondersteund door empirische inzichten.

1. Waardengedreven organisaties en duurzaamheid

We schetsten boven hoe organisaties die waarde- en missiegedreven zijn, bijdragen aan duurzame transitie. Burgercollectieven in de Burgercollectieven-monitor zijn organisaties die hieronder vallen. Bij minder dan 10% van de burgercollectieven is het individuele economische nut van een lid het voornaamste motief van deelnemers. Daar tegenover staat 33,7% van burgercollectieven waar het geloof in ideële doelstellingen het belangrijkste motief is en 19% waar de maatschappelijke impact van het collectief dat is. Met 37,1% wordt sociale binding het meest genoemd als belangrijkste motief van burgercollectieven.

2. Lokale inbedding

Dat burgercollectieven organisaties met een sterke lokale inbedding zijn, wordt op meerdere manieren duidelijk in de Burgercollectieven-monitor. Naast het feit dat de lokale gemeente doorgaans als de meest belangrijke samenwerkingspartner wordt gezien is bijna 80% (79,8%) van de burgercollectieven het (helemaal) eens met de stelling dat hun organisatie een sterke binding met de lokale gemeenschap op dorps-, buurt-, of wijkniveau heeft.

3. Participatie in besluitvorming over duurzaamheid

De Burgercollectieven-monitor schetst een duidelijk beeld van de mate waarin deelnemers betrokken zijn bij de besluitvorming en inspraak hebben binnen hun organisatie. Bij meer dan de helft van de burgercollectieven kunnen deelnemers over vrijwel alle onderwerpen meebeslissen – met uitzondering van de aanstelling van personeel – of wordt hun mening actief meegenomen in het besluitvormingsproces. Voor veel onderwerpen, variërend van langetermijnstrategie tot het organiseren van (sociale) bijeenkomsten, geldt zelfs dat bij ongeveer twee derde van de burgercollectieven leden op deze manier bij de besluitvorming betrokken zijn.

4. Leren door eigen ervaring

Bij burgercollectieven oefenen burgers andere en meer rollen uit dan dat ze als klant in interacties met marktpartijen innemen. Door diverse rollen krijgen deelnemers immers meer inzicht en zeggenschap over de werking van burgercollectieven en hun invloed op duurzaamheid en sociale cohesie. De meest belangrijke rol van deelnemers aan burgercollectieven is die van vrijwilliger. Bij bijna alle burgercollectieven (93,7%) zijn deelnemers als vrijwilliger actief. Daarop volgen rollen als bestuurder (74,2%) en consument (70,4%). Andere vaak voorkomende rollen zijn die van producent (41,7%) en investeerder (40,2%). Deze cijfers

onderbouwen de aanname dat er binnen burgercollectieven een grote diversiteit aan rolprofielen bestaat, waarmee burgers op verschillende manieren, in verschillende rollen, kunnen bijdragen tot de duurzaamheidsdoelstelling van hun collectief.

5. Sociale cohesie als motor voor duurzame gedragingen

De vertegenwoordigers van de burgercollectieven die data voor de monitor aanleverden, uitten zich in de Burgercollectieven-monitor zeer positief over de sociale cohesie binnen hun burgercollectieven. Bijna alle vertegenwoordigers (94,7%) geven aan dat deelnemers vertrouwen in het collectief hebben; 78,7% geeft aan dat het collectief een sterke binding met de lokale gemeenschap heeft, dat deelnemers elkaar kennen (77,2%) en in het geval van nood op elkaar kunnen rekenen (74,1%). Hieruit wordt duidelijk dat burgercollectieven de basis voor veerkrachtige gemeenschappen kunnen vormen waarin mensen gezamenlijk aan doelen werken en elkaar tot duurzaam gedrag kunnen inspireren. Naast de wens om via collectief duurzaam gedrag bij te dragen aan maatschappelijke transities is de wens tot sociale cohesie een belangrijk ingrediënt voor burgercollectieven. Dit is ook terug te zien in het feit dat bijna de helft van alle burgercollectieven wekelijks (34,2%) of maandelijks (15,2%) sociale activiteiten organiseert.

6. Overheidssamenwerking als maatschappelijke katalysator

Hoewel de gemeenten met de absoluut meeste burgercollectieven de grote steden zijn (Top 3: Amsterdam, Rotterdam, Utrecht), tonen de data dat de dichtheid van burgercollectieven het hoogst is in kleinere gemeenten in plattelandsgebieden (Top 3: Horst aan de Maas, Leudal, Aa en Hunze). Op basis van gesprekken met burgercollectieven en ambtenaren uit de desbetreffende gemeenten worden in de Burgercollectieven-monitor onderliggende succesfactoren geïdentificeerd. Naast een hecht sociaal netwerk en goed georganiseerde burgercollectieven wordt ook

de opstelling van de gemeente als luisterend en ondersteunend partner duidelijk als belangrijke factor genoemd. In deze samenwerking ligt dus een van de sleutels voor een versnelde groei van burgercollectieven en de beweging van burgercollectieven in Nederland.

7. Omvang en diversiteit van burgercollectieven

In een recent rapport van de Raad voor het Openbaar Bestuur over beloftevolle ontwikkelingen voor een sterke democratie werden burgercollectieven als een middel genoemd om een diverse groep burgers te betrekken. Het rapport verwees echter ook naar eerder onderzoek dat stelde dat burgercollectieven vooral ‘usual suspects’ weten te bereiken. Als dat het geval zou zijn, zou het potentieel van burgercollectieven voor een brede gedragsverandering beperkt zijn. Onze data laten zien dat dit niet per se het geval is: het bereik van burgercollectieven is groter dan vaak wordt aangenomen (bijna de helft (47%) van de burgercollectieven in de dataset heeft meer dan 200 deelnemers) en bij het gemiddelde collectief is iets meer dan de helft van de deelnemers vrouw (54,4%). De meeste deelnemers komen uit huishoudens die iets meer dan modaal (35,6%) of iets minder dan modaal (31,5%) verdienen. De leeftijdscategorie tussen 46-65 jaar vormt daarbij de grootste groep. Deelnemers met een migratieachtergrond (15,2%) zijn wel ondervertegenwoordigd in burgercollectieven. We kunnen concluderen dat het absolute bereik van burgercollectieven significant is en dat ze, hoewel ze geen afspiegeling van de maatschappij zijn, een meer diverse groep mensen bereiken dan vaak wordt aangenomen.

8. Bijzonderheden per sector in beeld

Tussen sectoren zijn er verschillen die invloed kunnen hebben op het stimuleren van duurzaam gedrag. Energiecollectieven tellen gemiddeld meer deelnemers dan andere burgercollectieven. Deze deelnemers zijn vaker dan gemiddeld mannelijk, welvarend en

sterker gemotiveerd door individueel economisch nut. Tegelijkertijd worden de ideële waarden van het collectief bovengemiddeld vaak als belangrijkste motivatie voor een lidmaatschap genoemd, terwijl sociale cohesie bijna geen rol speelt.

Driekwart van de energiecollectieven brengen hun leden dan ook hooguit twee keer per jaar (43,5%) of nooit (33,3%) samen voor sociale bijeenkomsten. Op organisatieniveau zijn de groei van de organisatie en concurrentie met de markt grotere uitdagingen dan bij de gehele populatie van burgercollectieven. Energiecollectieven zijn bovengemiddeld vaak als coöperatie georganiseerd.

Ook voedsel-, natuur- en landbouwcollectieven wijken op verschillende manieren af van de algemene populatie in onze dataset. Zo zijn bij meer dan 60% van deze collectieven betaalde krachten in dienst (38,3% voor de hele populatie), vermoedelijk om boeren te betalen. Deelnemers aan voedsel-, natuur- en landbouwcollectieven behoren bovengemiddeld vaak tot de leeftijdsgroep 46-65 jaar en verdienen vaker bovenmodaal dan bij andere collectieven. Deze deelnemers zijn vaker dan anderen onderdeel van een burgercollectief, omdat ze in de ideële waarden van het burgercollectief geloven (58,3% versus 33,7%).

Met betrekking tot de leden van wooncollectieven vallen twee dingen op. Wooncollectieven hebben gemiddeld minder deelnemers dan andere collectieven en deze zijn vaker jonger. De leeftijdsgroep 31-45 jaar is in 31% van de gevallen de grootste groep deelnemers (versus 16,2%) en de groep 18-30 jaar in 8,6% van de gevallen (versus 5,1%). Ondanks deze afwijking is de leeftijdsgroep 65+ voor wooncollectieven het vaakst de grootste groep (37,9%). De uitdagingen op organisatievlak liggen bij wooncollectieven vaker dan bij andere groepen in de interne organisatie, bijvoorbeeld op het gebied van sociale cohesie, interne communicatie of democratische besluitvorming – wat niet verrassend is aangezien de leden van wooncollectieven met elkaar wonen. Wooncollectieven zijn vaker dan andere burgercollectieven georganiseerd als vereniging. Overigens heeft slechts rond de 5% van alle wooncollectieven in Nederland die

naar schatting actief zijn de monitor ingevuld (67 van 1302), wat betekent dat deze inzichten hooguit indicatief en mogelijk niet representatief zijn.

Hetzelfde geldt, in nog sterkere mate, voor zorg- en welzijnscollectieven. Op basis van zeer ruwe schattingen heeft minder dan 4% van deze collectieven aan de monitor deelgenomen (225 van 6000). Ook hier dienen we sectorspecifieke inzichten voorzichtig te interpreteren. Deze groep burgercollectieven is, in tegenstelling tot andere, meestal als stichting georganiseerd (60,5%) en telt de meeste deelnemers. De deelnemers hebben, zoals eerder genoemd, bovengemiddeld vaak een migratieachtergrond (22%) en verdienen vaker tussen modaal en minimumloon (40,7%) of onder het minimumloon (28,3%). Niet verrassend is de sociale binding met andere deelnemers het belangrijkste motief om deel te nemen aan het zorg- en welzijnscollectief.

De beweging groeit en wordt rijper

Los van de kwantitatieve inzichten die de monitor biedt, stellen we vast dat de ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar wijzen op een groeiende maturiteit van burgercollectieven (De Moor et al., 2025, p. 9). De hernieuwde interesse in burgercollectieven van de afgelopen jaren – sinds ongeveer 2005 (De Moor, 2013) – heeft een grote kritische massa aan actief burgerschap opgeleverd. Het betreft nu niet langer experimentele initiatieven, maar steeds verder uitgekristalliseerde organisatievormen – met sectorspecifieke kenmerken – die weliswaar niet volgens traditionele schaalmodellen groeien, maar desondanks duidelijke expansie vertonen, zowel als beweging als op het niveau van individuele organisaties. Drie ontwikkelingen springen daarbij in het bijzonder in het oog:

1. Toenemende mate van netwerking

Burgercollectieven ontwikkelen zich steeds meer van losse, lokale initiatieven tot onderdeel van bredere sectorale netwerken en

koepelorganisaties. Via netwerkorganisaties, zoals Energie Samen, Nederland Zorgt Voor Elkaar en Cooplink, delen zij kennis, formuleren gezamenlijke belangen en oefenen collectief invloed uit op beleid, ook op Europees niveau. Hierdoor ontstaat een kritische massa die het collectief een stevigere, institutionele positie geeft en de zichtbaarheid van burgercollectieven als alternatieve vorm van governance vergroot.

2. Consolidatie van governance-modellen

Een tweede ontwikkeling is de toenemende standaardisering van burgercollectieven als governance-model. Succesvolle werkwijzen worden vastgelegd en op andere plekken herhaald, zoals bij de Herenboeren, wat doet denken aan een franchise-achtig concept. Deze overgang van pionieren naar institutionalisering maakt het voor nieuwe lokale initiatieven eenvoudiger om snel en effectief van start te gaan en vergroot daarmee de schaalbaarheid en verspreiding van het fenomeen.

3. Ontwikkeling naar multifunctionaliteit

Ten derde is er een duidelijke trend richting multifunctionaliteit: burgercollectieven bieden steeds vaker meerdere diensten of producten aan. In plaats van kwantitatieve groei kiezen zij voor een sterkere lokale verankering en verdieping van de relatie met hun gemeenschap. Door een breder aanbod vergroten zij hun relevantie, versterken zij de binding met leden en stimuleren zij langdurige betrokkenheid en loyaliteit.

Conclusie

Duurzame maatschappelijke transities vragen meer – en vooral iets anders – dan individuele prikkels, zoals prijsverhogingen of boetes. Hoewel dergelijke instrumenten op korte termijn gedrag kunnen beïnvloeden, blijven hun effecten vaak oppervlakkig

en afhankelijk van externe omstandigheden. Dit essay vertrok daarom vanuit de stelling dat duurzame verandering vooral ontstaat wanneer waarden en verantwoordelijkheden collectief worden geïnternaliseerd. Geïstitutionaliseerde collectieve actie – in de vorm van burgercollectieven – blijkt hiervoor een krachtig vehikel.

Burgercollectieven zijn geen tijdelijke experimenten of vrijblijvende participatievormen, maar volwassen organisatievormen met een eigen institutionele logica. Zij combineren democratische besluitvorming, lokale inbedding, sociale cohesie en doelgedreven handelen. Precies die combinatie maakt het mogelijk om gedragsverandering niet alleen te stimuleren, maar ook te bestendigen. Wanneer burgers gezamenlijk regels opstellen, keuzes maken en verantwoordelijkheid dragen voor gedeelde voorzieningen, verschuift duurzaamheid van externe verplichting naar interne overtuiging.

De analyse van de Burgercollectieven-monitor laat zien dat deze beweging in Nederland geen marginaal fenomeen meer is. Burgercollectieven zijn stevig verankerd in meerdere sectoren, bereiken substantiële groepen burgers en ontwikkelen steeds meer netwerk- en schaalstrategieën die hun impact vergroten zonder hun lokale wortels te verliezen. Hun groeipad volgt niet het klassieke model van centralisatie en volumevergroting, maar dat van verspreiding, reproductie en institutionele verankering.

Juist daarom is het van belang dat overheden burgercollectieven erkennen als gelijkwaardige partners in maatschappelijke transitie. Gemeenten bevinden zich op het schaalniveau waar burgercollectieven het meest zichtbaar en werkzaam zijn. Uit de monitor blijkt dat een luisterende en ondersteunende gemeentelijke houding een belangrijke succesfactor is voor de ontwikkeling van collectieven. Waar gemeenten ruimte bieden, meedenken en faciliteren zonder over te nemen, kunnen burgercollectieven uitgroeien tot krachtige lokale transitie-actoren. Tegelijkertijd is er ook nood aan een wetgevend kader dat hiervoor ruimte biedt aan gemeenten én de actieve rol van burgers in maatschappelijke transitie faciliteert.

Dat vraagt echter om een fundamentele verschuiving in perspectief. Burgercollectieven dienen niet primair te worden gezien als instrumenten van beleid, of als 'iets' dat ergens tussen overheid en markt bungelt, maar als autonome organisaties met een eigen rationaliteit, kennisbasis en ontwikkelingslogica. Bovendien, wanneer overheden collectieven uitsluitend benaderen als uitvoerders van publieke taken, lopen zij het risico hun intrinsieke motivatie en sociale cohesie te ondermijnen. Burgers zijn prima in staat om hun private belang te combineren met oog voor het publieke belang, en overheden hebben de instrumenten om daarop aan te sturen.

De geschiedenis laat zien dat overheden burgercollectieven soms – al dan niet onbedoeld – hebben 'vernietigd' door taken over te nemen, door hen te zwaar te reguleren of door hen te dwingen zich aan te passen aan bureaucratische logica's die niet passen bij hun schaal en structuur (De Moor 2003; De Moor 2015). Ook vandaag ligt dat risico op de loer. Te stringente eisen, disproportionele verantwoordingslasten of het absorberen van collectieve initiatieven in gemeentelijke structuren kunnen precies datgene aantasten wat burgercollectieven sterk maakt: hun zelforganisatie, wederkerigheid en lokale verankering.

Daarom volgen uit dit essay enkele duidelijke lessen en handelingsperspectieven:

1. **Erken burgercollectieven als volwaardige governance-actoren.** Niet als participatie-instrument, maar als institutionele partners met een eigen mandaat en expertise.
2. **Werk aanvullend in plaats van vervangend.** Overheden moeten niet taken overnemen wanneer collectieven succesvol opereren, maar ondersteunende kaders bieden die hun autonomie respecteren.
3. **Pas regulering proportioneel toe.** Administratieve en juridische eisen moeten in verhouding staan tot de schaal en aard van het collectief, zodat innovatie en betrokkenheid niet worden verstikt. Erken hierbij ook dat sommige instrumenten, bijvoorbeeld financiële prikkels, niet noodzakelijk een langdurig effect zullen hebben, maar dat er ook alternatieven voor handen zijn.

Wanneer deze voorwaarden worden vervuld, kunnen burgercollectieven uitgroeien tot duurzame pijlers van maatschappelijke transitie. Zij bieden een alternatief tussen enerzijds verregaande marktlogica en anderzijds een overheid die steeds vaker opdrachten aan de markt overlaat.

Het (h)erkennen en waarderen van hun specifieke logica vraagt een open geest en houding, maar ook institutionele moed, niet in het minst van overheidspartners. Waar die erkenning ontstaat, kan echter iets groeien dat meer is dan de som der delen: een bestuurspraktijk waarin burgers niet slechts participeren, maar actief mede vormgeven aan duurzame en democratische transitie.

Bronnen

- Bunders, D.J., & De Moor, T. (2023). Paradoxical Tensions as a Double-Edged Sword: Analysing the Development of Platform Cooperatives in the European Gig Economy. *Journal of Management Inquiry*, 33(4), 366-382. <https://doi.org/10.1177/10564926231202422>
- De Moor, M. (2003). Les terres communes en Belgique. In : Demélas, M.-D. & Vivier, N. (Eds.), *Les propriétés collectives 1750-1914. Les attaques du libéralisme en Europe et Amérique latine* (pp. 119-138). Presses Universitaires de Rennes.
- De Moor, T. (2013). *Homo cooperans. Institutions for collective action and the compassionate society*. Utrecht University, Faculty of Humanities.
- De Moor, T. (2015). The dilemma of the commoners. Understanding the use of common-pool resources in a long-term perspective. *Political Economy of Institutions and Decisions Series*. Cambridge University Press.
- De Moor, T. (2020). *Common Rules database*. https://collective-action.info/research-on-icas/_pro_main/our-projects/_pro_nwo_commonrules_main/
- De Moor, T., Czychy, D., Eijk, C. van, Groep-Foncke, M., Held, L., Horlings, I., Jans, L., Kleinhans, R., Meerkerk, I. van (2025). Burgercollectieven aan het roer? In co-creatie met de overheid naar succesvolle transitie. *Bestuurswetenschappen* 2025 (79)1, 64-83. <https://doi.org/10.5553/Bw/016571942025079001005>
- De Moor, T., Held, M., Steijaert, M. (2025). Burgercollectieven-monitor 2025 van CollectieveKracht. Nederlandse burgercollectieven in kaart gebracht. *CollectieveKracht*. <https://www.collectievekracht.eu/upload/HandlerDownloadFiles.ashx?idnv=3179858>
- Forsman, A., De Moor, T., Weeren, R. van, Farjam, M., Ale Ebrahim Dehkordi, M., Ghorbani, A., Bravo, G. (2021). Comparisons of historical Dutch commons

- inform about the long-term dynamics of social-ecological systems. *PLoS ONE* 16(8), e0256803. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256803>
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859), 1243-1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Healey, P. (2015). Citizen-generated local development initiative: Recent English experience. *International Journal of Urban Sciences*, 19(2), 109-118. <https://doi.org/10.1080/12265934.2014.989892>
- Igalla, M., Edelenbos, J., Meerkkerk, I. van (2019). Citizens in action, what do they accomplish? A systematic literature review of citizen initiatives, their main characteristics, outcomes, and factors. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 30(5), 1176-1194. <https://doi.org/10.1007/s11266-019-00129-0>
- Loorbach, D., Wittmayer, J., Avelino, F., Wirth, T. von, Frantzeskaki, N. (2020). Transformative innovation and translocal diffusion. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 35, 251-260. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2020.01.009>
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press.
- Weeren, R. van, & Moor, T. de (2014). Controlling the Commoners: Methods to Prevent, Detect, and Punish Free-Riding on Dutch Commons in the Early Modern Period. *The Agricultural History Review*, 62(2), 256-77. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/43697980>.